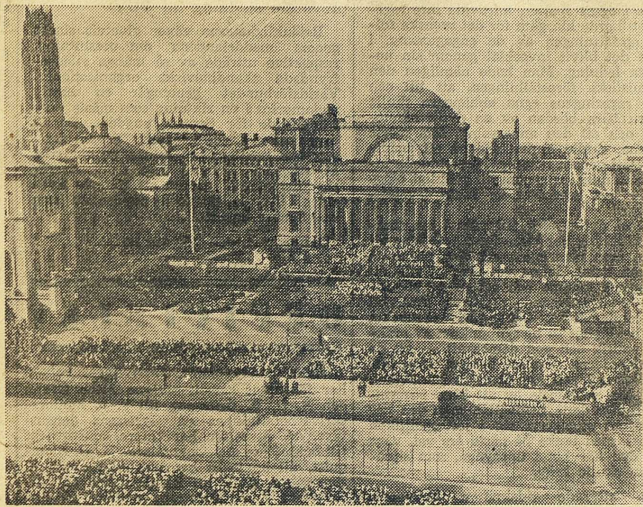

29/12

39

Akademisk frihet i USA

Columbia University är inrymt i en grupp byggnader som fyller flera stora kvarter på norra Manhattan. Bilden visar södra torget i universitetsstaden och är tagen vid examensfesten på försommaren, som firas utomhus.

KAN MAN SÄGA att friheten i undervisning och forskning är lika stor i USA som i de europeiska demokratierna, den frågan har jag systematiskt riktat till enskilda vetenskapsmän och grupper av professorer vid ett tjugotal universitet. Av särskilt intresse är svaren från de forskare som tidigare varit verksamma i Europa. Hans Kelsen, en av världens främsta statsvetenskapsmän, professor i Wien och Köln under den republikanska tiden och sedan fjorton år anställd vid skilda amerikanska universitet, förklarar att han i USA känner sig lika obunden i sitt arbete som förut i Österrike och Tyskland — och han betonar att detta innebär högsta tänkbara grad av akademisk frihet. Hans svar tycks vara representativt. Det upprepas i enskilda samtal och utan minsta tvekan av emigrantforskare vid skilda högskolor, från det privata och förnäma Yale i norr till Baton Rouges statsuniversitet i den djupaste södern. Det bestyrks av den vetenskapliga produktionen och av undervisningsmetoderna: inom socialvetenskapen — som frihetsfrågan främst gäller — är originaliteten och viljan att bryta nya vägar påtagligare än i något annat land, undervisningen kännetecknas av en öppen, hämningslös debatt mellan lärare och elever, till vilken vi i varje fall i Sverige inte har något motstycke.

Detta är det väsentliga: i stort sett är den akademiska friheten lika total som hos oss. Talet om forskningens bundenhet faller på det ostridiga faktum att den i vetenskaplig form framförda samhällskritiken är långt mera betydelsefull i USA än i flertalet europeiska demokratier. Ras- och minoritetsproblemen, tendenserna till korruption inom förvaltningen, kapitalets inflytande på politiken, gruppintressena bakom program och slagord — allt detta har i USA belysts och analyserats av universitetsmän med hänsynslös öppenhet.

Men det går inte att stanna vid denna allmänna tes. Den akademiska friheten framstår som ett problem, som en diskussionsfråga, på ett helt annat sätt än hos oss. Då jag tar upp saken inför en grupp professorer uppstår en livlig debatt, synpunkterna korsar varandra, prejudikat åberopas som i en rättegång, distinktioner görs mellan olika slags läroanstalter, man talar icke blott om vetenskapsmannens frihet att forska, utan också om hans frihet i privatlivet. Kan en professor vid det här universitetet uppträda som propagandist för kommunismen? Ja, sannolikt, men vi har inget exempel. Kan han i föreläsningar förklara sig vara ateist? Det är svårare; hans ställning skulle kanske bli ohållbar (detta svar gavs vid ett av de främsta privata universiteterna). Kan han få stanna kvar om han ertappas i ett förhållande med en studentska? Omöjligt. Kan han uppträda som kandidat för demokratiska partiet, trots att hela universitetsstyrelsen är republikansk? Ja, det går här, men inte vid högskolan i X. Kan han (i en sydstat) uttala sig mot segregationen? Ja, i sina föreläsningar, men om han gör det offentligt kan det bli obehagligt. Så bryter sig frågor och svar, ofta på ett sätt som för en svensk vetenskapsman är totalt främmande. Den allmänna iakttagelsen tränger sig på att tendensen till konformitet, till ett konventionellt korrekt uppträdande är större bland universitetsmän i USA än i Sverige. Den furstliga självständighet som stundom slår över i bisarreri och mild galenskap verkar mera sällsynt och mindre respekterad. Man har en känsla av att det samhälleliga trycket starkare präglar den enskilde utan att han är medveten härom eller över huvud förmimmer något tvång. De av Sinclair Lewis karikerade professorer som vill vara och lyckas vara absolut lika framgångsrika affärsmän dominerar inte, men de är vanligare än hos oss. Den

nos oss kvardröjande föreställningen att vetenskapen liksom konsten ger rätt till en viss personlig underlighet observerar man inte i USA.

Det sist sagda sammanhänger med amerikanska handlingsmönster, vilkas förmåga att prägla även vetenskapsmännen är uppenbar. Debatten mildras av en viss återhållsamhet, en ovilja mot skarpa meningsbrytningar. Inställningen mot kollegerna är positiv och generös; det väsentliga är att finna på något nytt, inte att påvisa att andra har fel. Kritiken även av dåliga böcker får därför gärna en älskvärd form, som på en svensk kan verka mjälig. Under samtal med minst ett hundratal professorer hörde jag nästan aldrig ett nedsättande omdöme om en annan professor. Det kändes som en hälsning från Sverige då en utmärkt forskare vid Stanford i Kalifornien betecknade en kollega vid ett annat universitet som en "fördomd åsna". Sådant säger man inte, och ibland grips främlingen av oro för att man inte heller tänker det.

Bakgrunden till de frågor som här antyts är det amerikanska universitetsväsendets ur vår synpunkt egenartade beskaffenhet. Vad som främst bör understrykas är dess omfattning och dess brist på enhetlighet. Under åren närmast före inträdet i världskriget var det genomsnittliga studentantalet vid USA:s högskolor 1,5 miljon; innevarande läsår beräknas att antalet på grund av de många krigsdeltagare som tillkommit — och som under studieåren helt underhålles av unionen — stiger till mellan 2,5 och 3 miljoner. En jämförelse mellan förkrigsantalet studenter och motsvarande siffror i Sverige leder till överraskande resultat. I Sverige är innevarande läsår antalet studerande vid alla högskolor — inklusive t. ex. socialinstituten samt lantbruks- och skogshögskolorna — något över 14.000. Då USA:s folkmängd är omkring tjugu gånger så stor som Sveriges, innebär detta att relativt sett antalet studenter i USA normalt är sex gånger så stort som i Sverige. Även om de bäst första collegeåren frånräknas — såsom närmast motsvarande de sista åren vid läroverket hos oss — är skillnaden ofantlig. Studentantalet vid exempelvis staten New Yorks erkänt förstklassiga högskolor är, även om denna reduktion görs, proportionsvis flera gånger större än i Sverige.

Härtill kommer att universitetslärarnas antal i förhållande till de studerandes är mycket högt. Vid ett gott universitet beräknas att en lärare bör komma på högst 12—15 studenter inom så gott som alla fack. I det hela finns boråt 100.000 universitetslärare i USA. En jämförelse med Sverige ställer sig svår, då vi har ett stort antal docenter som endast formellt är anknutna till vederbörande institution. Alldeles påtagligt är likväl att lärarantalet, särskilt inom humanistiska och juridiska fakulteterna, är flerfaldigt, stundom tiofaldigt högre än hos oss; en lärare på omkring hundra studenter är i Sverige intet ovanligt. Och de amerikanska lärarna undervisar vida mer än de svenska; åtta timmar i veckan anses även för en framstående professor i USA vara ett minimum, medan fyra timmar — vid Stockholms högskola två — i regel är vad som krävs i Sverige.

Redan av detta kan förstås att universitetslärarna i USA till kvalifikationer och ställning bildar en långt mera heterogen grupp än i Sverige. Docentinstitutionen har i regel ingen direkt motsvarighet. Lärarna, som alla i dagligt tal kallas professorer, är uppdelade i fyra kategorier, instructors, assistant professors, associate professors och full professors. En akademiker som anses intelligent och undervisningskicklig kan bli instructor utan någon vetenskaplig produktion, och vid många universitet kan han sedan avancera till "full professor" utslutande på grund av sin lärarkapacitet. Man vänjer sig därför vid

att inte fråga en amerikansk professor om hans produktion. Det kan hända att han inte skrivit något alls, medan hans kollega i samma ställning hör till landets berömdaste forskare. I det hela är det givet att en stor del av de amerikanska professorerna saknar den vetenskapliga kompetens som i Sverige är oeftergivlig för en docent. Detta är en självklar konsekvens av hela systemet; det tyder inte, som den okunnige lätt tror, på någon underlägsenhet hos amerikansk vetenskap.

Av största vikt är även andra, mera allmänt kända förhållanden. Beteckningen universitet eller högskola säger inte mycket; det kan vara fråga om en i alla avseenden obetydlig institution, men också om en av världens största och mest lysande forsknings- och läroanstalter. De framstående lärarnas avancement går därför regelbundet icke blott från instructor till professor, utan också från sämre till bättre universitet. Vid en högskola kan en professor ha 2.500, vid en annan 12.000—15.000 dollar i lön. De mest ryktbara universiteten är i regel privata — Harvard, Yale, Princeton, Chicago, Stanford — med självkompletterande, av staten helt oberoende styrelser, men det finns också obetydliga privathögskolor och ytterst högtstående statsuniversitet (t. ex. i Minneapolis och Berkeley); de sistnämnda styrs i regel av personer som — för längre perioder — utses av statens regering. Vid de flesta högskolor bor alla eller en stor del av studenterna inom högskolans område och är underkastade vissa regler; överallt är kontrollen av studenternas studier och kontakten mellan lärare och studenter ojämförligt större än hos oss.

Dessa erinringar, som i mycket behövde kompletteras och utvidgas, leder främst till två slutsatser. Den ena är helt enkelt att allmänna omdömen om amerikanska professorer och universitet är ytterst vanskliga; här som på så många andra punkter gäller det att understryka olikformigheten, de stora variationerna, och att inte generalisera utifrån några få händelser eller iakttagelser. Den andra är att den amerikanske universitetsläraren — i jämförelse med sin svenska kollega — i regel betraktas och känner sig mera som uppfostrare och undervisare än som forskare. Det är en högst relativ skillnad, men den är väsentlig — icke minst för förståendet av den akademiska frihetens problem.

Herbert Tingsten